

УДК 811.611

**СТЕРЕОТИП ‘ЧУЖА КРАЇНА’ В СВІДОМОСТІ ТА МОВЛЕННЄВІЙ
ПРАКТИЦІ РОСІЙСЬКОГО СВЯЩЕННИКА
(НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАНЬ СВЯЩЕННИКА Я. ШИПОВА)**

Лариса Гонтарук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра загального мовознавства,
вул. Університетська, 1/343, Львів, Україна, 79001,
тел.: (0 322) 239 46 57
e-mail: largon905@ukr.net.*

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2020.72.10931>

Проаналізовано стереотип ‘Чужа країна’. З’ясовано, що система понять і оцінок щодо чужих країн пересічних росіян і російського духовенства мало відрізняється; суттєву відмінність ці системи мають тільки за ознакою православний/неправославний; концептосфера ‘Чужа країна’ має центр і периферію: в центрі – Америка, на периферії – Сербія і Греція; аналіз опозиції ‘Свій/Чужий’ свідчить про те, що вона є: 1) семантичною опозицією; 2) аксіологічною опозицією; конотації, що стосуються аналізованої концептосфери є переважно емоційними, а не логічними, що є ознакою сформованого суспільного стереотипу.

Ключові слова: концептосфера ‘Свій/Чужий’, аксіологічна опозиція, семантична опозиція, стереотип.

Постановка проблеми. Стереотипи окремих країн, народностей або національностей, які утворилися на базі метонімічного перенесення ‘Частина-Ціле’ – це особлива група мовних стереотипів. Вона була предметом вивчення багатьох соціальних досліджень. Те, як сприймаються представники різних етнічних груп, детерміновано загальнокультурною опозицією ‘Свій-Чужий’, а також пов’язано з актуальними відносинами і конфліктами між певними групами [2: 178]. Оскільки стереотип ‘Чужа країна’ є складовою концептосфери ‘Чужий’, то й будемо його досліджувати крізь опозицію ‘Свій-Чужий’ з акцентом на компонент ‘Чужий’.

Дослідження і публікації. Поняттєвій категорії ‘Свій/Чужий’ у слов’янському мовознавстві приділено чимало уваги. Зокрема, у цій царині працювали українські лінгвісти – М. Жуйкова; А. Юдін, Л. Непоп-Айдачичь; польські мовознавці – Є. Бартмінський, В. Хлебда, Р. Гжегорчикова; болгарські – Є. Анастасова, Є. Руденко, К. Михайлова; сербські – Д. Айдачичь, Л. Руденкович; чеські – І. Ванькова; російські – С. Толстая, А. Мороз, О. Белова та ін. Їй присвячено 19 [7] і 20 [8] випуски польського журналу ‘Етнолінгвістика’, а також захищено дисертацію з української фольклористики О. Олійник [4]. Така велика увага до концепту ‘Свій/Чужий’ очевидна – це універсальна концептуальна опозиція, яка пронизує усі найважливіші сфери життя окремої людини та цілого суспільства, а

також вибудовує конкретні моделі поведінки (у тому числі й мовленнєвої), притаманні певному суспільству [порівняйте 3; 6: 39].

Актуальність дослідження. Появі стереотипів народностей/національностей сприяють міждержавні конфлікти. Переважно такі стереотипи містять негативну оцінку, що закріплює і поглиблює конфлікт. У сфері міжкультурної або міждержавної комунікації методологічно важливо враховувати такого типу стереотипи, щоб правильно побудувати сам комунікативний акт. Оскільки стереотипи піддаються змінам, хоча й дуже повільним [2: 187], то знання про ці стереотипи допоможе планомірно впливати на зміну їхнього структурного змісту.

Матеріалом нашого дослідження стали 124 оповідання (619 сторінок тексту), російського священника Ярослава Шипова, які написані ще до революції Гідності та вийшли друком у 2013 році [5]. Оповідання священника цікаві тим, що внаслідок своєї професії він стикається з найрізноманітнішими верствами населення, найрізноманітнішими судженнями і діями людей, найчастіше оцінює їх крізь призму християнської моралі. Крім того, такі оповідання дають змогу зіставити сферу сакральної (тобто, міфологічної) свідомості з профанною свідомістю.

Метою дослідження сфери 'Чужий' на матеріалі аналізованих оповідань є з'ясування того: 1) що відносить до цієї сфери профанна свідомість росіян назагал і міфологічна свідомість російських священників зокрема; 2) чи система поняття 'Чужі країни' становить собою суспільний стереотип, чи має якусь іншу природу. Завдання: 1) вибрати з текстів поняття, що містяться у концептосфері 'Чужий'; 2) з'ясувати їхню семантичне та аксіологічне наповнення; 3) виявити протиставлення концептосфери 'Чужа країна' з концептосферою 'Своя країна'; 4) виявити оцінки та судження про 'Чуже' російських священників та інших верств російського населення з метою їх порівняти.

У статті застосовано такі **методи та прийоми**: дистрибутивний аналіз (аналіз концептосфери 'Чужий' фрагментарно супроводжується аналізом опозиційної сфери 'Свій', щоб зробити більш очевидним і зрозумілим семантичне та аксіологічне наповнення першого концепту); частково концептуальний аналіз (для виявлення поняттєвого наповнення концептосфери 'Чужий'); етнолінгвістичний аналіз (для з'ясування стереотипних характеристик країн, які закріплені на рівні суспільної норми, через експонування етнічних, релігійних, територіальних, ідеологічних, психологічних та інших аспектів).

Виклад основного матеріалу. За Є. Бартмінським, «показником стереотипізації є: повторюваність характеристики предмета у різних висловлюваннях, що можна досліджувати статистично, а також закріплення цієї характеристики у мові, а саме, у значеннях слів» [2: 169] (останній показник ми до уваги не брали, бо передбачає залучення куди ширшого матеріалу: дериватів, метафор, фразеологізмів і т. д.). Ута Квастхофф вказує на те, що серед компонентів стереотипу можуть бути елементи як з високим, так і з низьким ступенем закріпленості у мові [за: 1: 146]. З цього робимо висновок, що низька частотність у мові чи конкретному тексті не свідчить про відсутність стереотипу, а лише про низький ступінь його верифікації.

Хоча стереотип тісно пов'язаний із мовою, він може передаватися й невербальними засобами. Однак структурно-мовні показники, без сумніву, є основою ідентифікації стереотипів, оскільки те, що закріплено у мові – закріплено і в соціумі

[2: 170]. Є. Бартмінський запропонував стереотип розглядати як складне явище, яке вміщує опис предмета з емоційними й аксіологічними оцінками, що надає йому суб'єктивного характеру. Серед основних функцій стереотипу дослідник на стабілізацію картини світу (психологічна функція) і програмування поведінки у межах певної соціальної групи (соціальна функція) [2: 186]. Зазначимо, що це трактування стереотипу збігається у своїх базових судженнях із думкою соціологів В. Ліппманна, Ю. Каласінського, С. Новаковського, А. Клоковської, А. Шаффа, У. Квастхоффа, філософа Х. Патнема, а також лінгвістів С. Скорупки, А. Левицького, В. Пісарєка, К. Пісаркової, З. Мушинського і т. д.

Серед важливих ознак стереотипу, які виокремлюють багато дослідників, відмітимо: 1) нееластичність, опірність змінам, повторюваність протягом тривалого часу; 2) суб'єктивність, узагальнення спостережень, які взагалі не відповідають дійсності або містять лише частину правдивих спостережень; 3) зв'язок стереотипу з оцінкою та емоційним ставленням носія стереотипу до дійсності, яку цей стереотип відображає (за А. Шаффом). Серед функцій стереотипу називають соціально-інтеграційну, захисну, ідеологічну, політичну (вони допомагають соціальній групі відгородитися від соціальної дійсності) [за 1: 141–142], а також пізнавальну (її виокремив Є. Бартмінський [2: 165]).

Трактуючи стереотип як етнічну складову, У. Квастхофф вказав на те, що стереотипні висловлювання, які оперують образом зовнішнього ворога, з одного боку, об'єднують групу, а з іншого – вибудовують комунікативний бар'єр, який відділяє групу від оточення. Так функціонують стереотипи в мові пропаганди [за 1: 143].

Відзначимо, що в аналізованих оповіданнях концептосфера 'Чужий' представлена досить скупо, зі статистичного погляду, що не свідчить, однак, про відсутність у ній стереотипів.

Мовний матеріал оповідань священника Я. Шипова засвідчує, що до концептосфери 'Чужий' потрапляють: 1) інші країни або цілі континенти: Європа/Захід, Америка/Захід/Штати, Фінляндія, Швейцарія, Китай, Японія, Туреччина, Австралія, Франція, Македонія, Україна, Сербія, Греція; 2) мешканці інших країн та континентів (за винятком російських емігрантів): африканці, італійці, фіни та ін.; 3) іновірці: мусульмани, іудеї, буддисти чи крішнаїти; 4) громадяни Росії, які є вихідцями з інших країн або представниками інших націй: українці; 5) чужі політичні уклади: демократія; 6) іноземні товари: японський мотор, італійська горілка, українська вишиванка; 7) іноземні імена: Кріс, Ілона, Лайма, Енгельс.

Загальновідомо, що сфера 'Чужий' маркується негативною оцінкою. Матеріал дослідження вказує на різну міру негативності цієї оцінки. Тобто, є центр сфери 'Чужий', де міра негативності найвища, і його периферія, де міра оцінки 'поганий' мінімальна. Це підтверджує висновок Є. Бартмінського про те, що опозиція 'Чужий' має градуальний характер, тобто, існують у суспільній свідомості проміжні стани між тим, що своє, і тим, що чуже [6: 40–41].

Розглянемо тільки концепт 'Чужа країна' як складову концептосфери 'Чужий' і з'ясуємо, чи складові цього концепту мають характер стереотипу. У своїх судженнях будемо спиратися на висновки Є. Бартмінського, який, спостерігаючи за стереотипами національностей у польській мові, з'ясував, що вони мають сильний емоційний відтінок з наголошенням негативного ставлення до найближчих сусідів та симпатією до більш віддалених народів [2: 180].

Зазначимо, що в оповіданнях аналізована концептосфера експлікується переважно з висловлювань служителів церкви, рідко – інших верств російського суспільства, тому кожен раз будемо вказувати окремо на джерело суджень і оцінок.

У центрі концептосфери ‘Чужа країна’ російські священники розміщують Америку, далі від центру Європа, ще далі по спадній Швейцарія, Франція, Австралія, Фінляндія, Китай, Японія, Туреччина, Македонія, Україна, на периферії цього концепту, на стику з концептосферою ‘Свій’ розташовані Сербія та Греція. Розглянемо детально семантику й аксіологію поняттєвих структур, пов’язаних з цими країнами.

1) Америка/Захід/Штати російським духовенством окреслюється як “дикий Захід”, “духовна пустеля”, “країна мертвого духа”, “якась діра”, асоціюється з країною, куди мешканці Росії емігрують, а в свідомості прихожан – це країна, яка приносить російським емігрантам нещастя, зокрема, вони там спиваються. Наприклад: “по представлению и приятеля моего, и двоих семинаристов страна эта [Америка. – Г. Л.] безнадежно пребывала в кромешной тьме как страна мёртвого духа” [7: 106]; “Не люблю я, – говорит, – эту Америку ...представил, что служба кончилась, вышел из храма, а вокруг – пустыня духовная ... вокруг – сплошная Америка ... Удавиться хочется.” [7: 105]; “отправят в какую-нибудь дыру вроде Штатов” [7: 106]; “Батюшка! Что мне делать? Дочь вышла замуж за американца, уехала в Штаты и теперь спивается” [7: 107].

Тож, основними ознаками Америки є ‘бездуховна’, ‘місце еміграції’, ‘там спиваються’.

У мовленні російського духовенства та інших прошарків населення Росія як ядро концептосфери ‘Своя країна’ постає як держава, де переважна більшість росіян “люди нехрещені”, “на службу мало хто ходить”, “народ пиячить”, “ступінь духовного здичавіння народу неймовірна”, наприклад: “Вообще-то у нас все некрещённые ... Разве что старушка одна ... Да и я крестилась совсем недавно ... В Москве...” [5: 392]; “Мы с вами целый день по деревне да вокруг неё шастаем ... Хотя бы одного человека заметили?.. То-то и оно: все попрятались ... Креста боятся ... И дома – в Москве – у меня, то же самое: никто в церковь не ходит ... Беда!” [5: 394]; “Вы что же ... сплошь – нехристи? // Двое или трое послушались, перекрестились” [5: 18–19]; “Патриотически настроенные личности проходят обыкновенно два этапа развития: этап восторга и этап разочарований. Сначала – Святая Русь, золотые купола, великое предназначение; потом – вся эта святость уже позади, в прошлом, а народ наш попросту мерзок” [5: 286]; “Нет, видат, всё-таки прав был архиерей, написавший в одном циркуляре: Степень духовного одичания нашего народа невероятная” [5: 294]; “В Троицу у нас на службу мало кто ходит, весь народ пьянствует по кладбищам” [5: 287]; “забрёшь в самую глыбь [у часі освячення господарства. – Г. Л.], а хозяева тем временем подопьют и про тебя позабудут” [5: 389].

Отже, основними ознаками Росії у контексті опозиції до Америки є ‘бездуховна’, ‘там спиваються’.

Тож, спільні семантичні ознаки Америки та Росії: ‘бездуховна’, ‘там спиваються’; відмінні: Америка – ‘країна емігрантів’. Аксіологічні ознаки: Америка – негативна оцінка; Росія – позитивна або нейтральна. Отже, концептосфера ‘Своя країна’ у цьому сегменті є семантичною і аксіологічною опозицією до ‘Чужа країна’.

Робимо висновок, що уявлення священників і прихожан РПЦ є стереотипом, оскільки є емоційним, нелогічним.

2) Європа/Захід російським духовенством окреслюється як "тухлятина", багата і облаштована, без красивих жінок, підступний ворог, який заважає Росії розвиватися і розбудовуватися, наприклад: "Погибла Россия или не погибла – одному Богу известно. А Европа с её деньгами и обустроенностью – такая тухлятина! Никакой радости в этом нет ... Но спастись в сердце Европы легче, чем у нас, – неожиданно заключил он [диякон. – Г. Л.] – искушений меньше... – Почему легче? – не понял я. – Вы видели там женщин?.. – Ну ... наверное, – говорю. – То-то и оно, что "наверное". А в Москве женщин видели? – Конечно, – говорю, – видел. – То-то и оно, что "конечно". Потому у нас и спастись труднее" [5: 203]; "Сын его ... попал в число тех, кто волею обстоятельств был подвигнут на поиски выхода из смятения, в котором после японской войны пребывала Россия. Люди эти, известно, взялись за дело резво, и Европа вскорости поняла, что если не втянуть Россию в новую войну, её, быть может, уже и не остановишь" [5: 442].

На відміну від Європи, Росія у багатьох оповіданнях постає як руїна з вимираючим населенням, але з гарними жінками (див. вище), наприклад: "приход у отца Виктора небольшой – сельцо потихоньку вымирает вместе со всем Отечеством" [5: 153]; "Деревня – три избы. Избы страшные: в землю вросшие, покосившиеся, крытые не то линолеумом, не то клеёнками" [5: 26]. Привертає увагу той факт, що Європа з її добробутом у російських священників викликає огиду, а Росія, з її розрухою – співчуття.

Отже, концептосфера 'Своя країна' у цьому сегменті є семантичною та аксіологічною опозицією. Диференційні ознаки такі: Європа – 'багата', 'облаштована', 'негарні жінки', 'ворог', негативна оцінка; Росія – 'бідна', 'вимираюче населення', 'гарні жінки', позитивна або нейтральна оцінка.

3) Швейцарію служителі церкви окреслюють як "серце Європи", "дика країна", де немає у ресторанчику солених огірків, кислої капусти, оселедець солодкий, горілку можна вживати тільки ввечері, горілка погана, немає пристойних людей, наприклад: "но Швейцария .., это – сердце Европы" [5: 197]; "дикая страна [Швейцария. – Г. Л.], – говорит [диякон. – Г. Л.], – нет ни водки [у ресторанчику. – Г. Л.], ни солёных огурцов, ни кислой капусты, а селёдка – сладкая ... Куда мы попали?.. Причём водка в принципе есть, но – не сейчас ... Вечером можно ... Да и водка дрянная – итальянская... Не понимаю: мы с вами – свободные, взрослые люди, честно отработали, хотим выпить по сто граммов водки ... Ну, по сто пятьдесят ... Не имеем права – днём не принято. И это называется "демократия"? Дикая страна! Придётся глушить вино" [5: 201]; "нам было предложено посетить дом-музей свободолюбивого // философа, могилу комика и памятник рок-музыканту. Диякон не по возрасту тяжело вздохнул. – Ни одного приличного человека ... Что же из такой земли может произрасти?" [5: 198–199].

Росія в оповіданнях отця Я. Шипова постає як країна, де в часі роботи або зразу ж після роботи можна випити горілки та закусити лише соленим огірком або й взагалі не закусити, наприклад: "устроятся механизаторы в старом бесколёсном автобусе выпить водочки ... закусывали-то мужики не курятиной, а солёным огурцом" [5: 381]; "И тут впереди [на цвинтарі після похорону. – Г. Л.] показался медленно идущий навстречу человек в камуфляжной форме, в чёрной маске и с автоматом в руках... – Отцы, – сказал человек в маске, – выпить нету? А то оклеет от холода ... // – А ты кто будешь? – спросил приятель. – Вас охраняю ... Он же

предложил нам [священникам. – Г. Л.] постоять вместо него, пока он за пузырьком к могиле сгоняет // ... примчался ... из пятнистых карманов торчало несколько бутылочных горлышек” [5: 422–424].

Тож, концептосфера ‘Своя країна’ у цьому сегменті є семантичною та аксіологічною опозицією. Схематично це виглядає так: Швейцарія – ‘низька вартість людей’, ‘неприйнятні правила співжиття’, ‘заборона пити горілку вдень’, ‘відсутність звичних для росіян продуктів харчування’, негативна оцінка; Росія – ‘люди високої і низької вартості’, ‘прийнятні правила співжиття’, ‘можна пити горілку в будь-який час і навіть на роботі’, ‘наявність звичних для росіян продуктів харчування’, позитивна оцінка.

4) Фінляндію в оповіданнях отця Я. Шипова окреслюють тільки жителі Росії, які не належать до духовенства. Вони її бачать як країну з давньою державною традицією, з діючими законами, міцну, успішну і багату, неподібну до Росії. У росіян ця країна викликає здивування і трохи зверхню насмішку, наприклад: “То ли дело Финляндия. Государственности – почти сто лет, народ живёт в покое, равновесии и достатке” [5: 593]; “наша непохожесть общеизвестна” [5: 594]; “таможник спросил через переводчицу, не везут ли рыбаки алкогольную продукцию и продовольствие. Они отвечали, что давно уже всё съели и выпили ... девушка заявила, что в руках у одного из мужчин пиво і вобла, то есть как раз алкогольная продукция и продовольствие. Тот с удивлением посмотрел на рыбий хребет, на пустую банку и хотел уже бросить их под ноги, но девушка предупредила, что это будет нарушение экологии. Пришлось отнести в мусорный ящик” [5: 597]; “Стоимость обмундирования и снастей каждого из этих приверженцев аристократической рыбной ловли [про фінів. – Г. Л.] приближалась к стоимости недорогого автомобиля” [5: 598].

Схематично опозиція ‘Свій/Чужий’ в свідомості росіян (не священників) виглядає так: Фінляндія – ‘міцна’, ‘успішна’, ‘багата’, ‘давня державна традиція’, ‘діють закони’, негативна оцінка наближається до нейтральної; Росія – ‘бідна’, ‘розвалена’, ‘давня державна традиція’, ‘прагнення порушувати будь-які закони’, позитивна оцінка.

5) Китай, Японію і Туреччину в аналізованих оповіданнях теж окреслюють тільки росіяни, які не мають духовного сану. Ці країни вони бачать як “давніх історичних сусідів”, з “іншою культурою” та “іншими традиціями”, неприйнятними для вихідців з Росії, наприклад: “Взять хотя бы наших исторических, давних соседей: Китай, Японию, Турцию – совсем другая культура, другие традиции. Не случайно русская эмиграция не смогла прижиться на этих землях и рассеялась: кто в Австралию, кто в Америку, кто в Париж” [5: 593]. Оцінка, яка супроводжує понятяеву сферу цих країн наближається до нейтральної. Як бачимо, опозиція ‘Своя країна/Чужа країна’ тут майже нівелюється, оцінювання відбувається за допомогою лексеми **інший**, яка вводить у систему оцінювання відмінні критерії. На думку Є. Бартмінського “*інший* відрізняється не від того, що *моє*, *наше*, а назагал від речі або особи, про яку говорять, з якою порівнюється. *Інший* не імплікує *чужий*” [6: 41], а тому ця лексема в аналізованому тексті позбавляє конотації ‘ворожості’ країни, які вона окреслює.

6) Македонія у розумінні російських священників – “друг Європи та Америки”, але такий вибір не врятував цю країну від війни, отже, вони помилились у виборі друзів, наприклад: “У Македонии таких проблем [війни. – Г. Л.] быть не

может, – отвечал водитель, – мы дружим с Западом, поэтому у нас спокойно и хорошо... // через год ... в Македонии шла война” [5: 99–100]. Отже, Македонія протиставляється Росії за ознакою ‘друг Америки та Європи’, однак у поняттєвій сфері цієї країни відсутня виражена негативна оцінка, вона нейтральна. Це свідчить про перебування вказаної країни на периферії концептосфери ‘Чужа країна’.

7) Україна як держава жодного разу в оповіданнях прямо не названа. Оцінюється священниками і пересічними росіянами як “найближчий родич”, “молода країна”, “хвора”, “недостойна порівнюватися з Росією”. Останні три характеристики стосуються й тих країн, які раніше входили до складу Радянського Союзу. Україна усвідомлюється як країна, звідки їдуть заробітчани, жінки якої не відзначаються цнотливістю, де українська та російська мови функціонують паралельно та рівноправно на державному рівні. Наприклад: “Рассуждения можно было бы продолжить и на примере множества новых соседей, в особенности – нашего ближайшего родственника [України. – Г. Л.], однако страны эти ещё очень молоды, то и дело хворают, оттого для серьёзного сравнения употребляют их неловко” [5: 593]; “Пригласили бригаду плотников и начали строить. Бригада эта состояла из закавказцев, которые в прежние времена наезжали сюда возводить скотные дворы” [5: 240]; “Хохлушек-шабашниц в голом виде нафотографировал, наш редактор-дурак альбомчик издал, и торгует теперь этой пакостью – тьфу!” [5: 280]; “Однажды, находясь в Крыму, я решил разыскать тётку-паломницу. ... из репродуктора на всю мощь – заседание украинского парламента, причём один скороговоркой спрашивает по-украински, а другой так же лихо отвечает ему по-русски” [5: 126].

Аналізований матеріал свідчить про те, що у свідомості росіян в Україні ніхто не притісняв російськомовне населення за національною чи мовною ознакою. Оцінка України наближається до нейтральної, одночасно при актуалізації поняття ‘Україна’ частково задіюється поняттєва сфера ‘Своя країна’, про що свідчить використання означуючого “найближчий родич”, однак порівняння з Росією, з погляду росіян, недоречно і певною мірою навіть принизливе.

Тут у концептосфері ‘Своя країна’ ми зосередимо увагу тільки на одній, раніше ще не виокремленій ознаці, а саме, ‘пануюча російська мова’. Діалогічні тексти оповідань свідчать про те, що в Росії використовують тільки російську мову, лише в мові переселенців з інших сусідніх країн, зокрема України, можуть завсідчуватися окремі слова або просто суржик, що видають їхнє іноземне походження, наприклад: “Та вы шо?! Яка така охота?! Яки таки гуси?! Таки гарны хлопчики, та щоб я отпустил вас? Ни! // Горпиночка, скажи там внукам или ещё кому, щоб наvertsели гусакам шеи ... Скільки? Ну скільки вам надо тих гусей? По три штуки хватит?.. Хватит?.. Горпиночка! Нехай они десять гусей ташат ... Кушайте сало, хлопчики ... Та ещё по курке в придачу, а?” [5: 569–570]; “Отак и живем – товарищ Саушкин [журналіст. – Г. Л.] знает: я уже семнадцать рокив район вытягиваю” [5: 570].

Схематично ця опозиція виглядає так: Україна – ‘молода країна’, ‘хвора’, ‘найближчий родич’, ‘нижчевартісна’, ‘постачальник робочої сили’, ‘нецнотливі жінки’, ‘паралельне використання української та російської мови’, швидше нейтральна оцінка; Росія – ‘давня державна традиція’, ‘вищевартісна’, ‘країна емігрантів’, ‘пануюча російська мова’, позитивна чи нейтральна оцінка.

8) Сербія – це окрема складова сфери ‘Чужа країна’. Вона сприймається як ‘Чужа’ за сферою політичного впливу, але як ‘Своя’ за релігійною ознакою. У свідомості різних верств російського населення – це залежна від Заходу

країна, у якій Америка проплачує президентські вибори та призначає свою кандидатуру керувати державою, а також веде бізнес. У свідомості священників Сербія приваблива як місце служіння Богу, це країна з тверезим населенням, що викликає чимале здивування у російського духовенства. Наприклад: “– Вы слышали: на выборах у них никто не победил, и теперь будет второй тур? – Не будет, – пообещал майор. – Американцы проплатили только один тур, так что кого назначат, тот президентом и станет” [5: 95]; “через год я снова оказался в Белграде ... Работали американские забегаловки, с лотков продавали американские фильмы” [7: 100]; “с лотков раздавали булочки, пиво, однако народ был на удивление трезв. Встретилась только одна компания подвыпивших парней, но и те оказались земляками – футбольными болельщиками” [5: 99]; “После службы ... монахи [серби. – Г.Л.] достали термосы, развернули узелки с едой, мы пили чай, ели лепёшки, яблоки” [5: 104].

Мовний матеріал оповідань засвідчує, що тверезість сербських монахів і населення назагал не випадково дивує російських священників, адже навіть останні після роботи не відмовляються випити, просто п'ють набагато менше від росіян, які не мають духовного сану, наприклад: “Практика научила меня оставлять поминки после двух-трёх рюмок, пока не все ещё позабыли смысл своего собрания” [5: 350].

Сербія знаходиться на стику поняттєвої сфери ‘Своя країна/Чужа країна’, частково переходячи у сферу ‘Свій’ за релігійною ознакою – ‘православна’. За іншими ознаками – ‘сфера американського політичного впливу’, ‘тверезе населення’ Сербія оцінюється як ‘Чужа країна’, але швидше з нейтральною оцінкою, ніж негативною. Росія становить тут опозицію за ознакою ‘питуще населення’, ‘ворог Америки’ і уподібнюється до Сербії за ознакою ‘православна’, оцінка позитивна або нейтральна.

9) Греція російськими священниками, подібно до Сербії, імпліцитно сприймається як країна єдиновірців і є привабливою, як місце служіння Богу, наприклад: “В Грецию или в Сербию наверняка не пошлют, но уж хоть бы в Европе оставили, а то отправят в какую-нибудь дыру вроде Штатов” [5: 106]. Греція знаходиться на стику поняттєвої сфери ‘Своя країна/Чужа країна’, частково переходячи у сферу ‘Свій’ за релігійною ознакою – православна. Оцінка, яка міститься у поняттєвій структурі цієї країни, нейтральна або й позитивна. Можливо, така оцінка свідчить про те, що Греція вже є периферією сфери ‘Своя країна’, але мовного матеріалу для того, щоб це доказово стверджувати, у нас замало.

10) Китай, Японію, Туреччину, Австралію, Америку, Францію, Швейцарію російські священники усвідомлюють як країни, куди емігрували жителі Росії у різні часи і де, в силу цього, здійснюється їхнє служіння: “Что уж так не везло Америке на прошлой неделе ... Сначала мой приятель отказался туда поехать. Его приглашали послужить год в одном из наших храмов, а он отказался” [5: 105]; “Пригласили освятить дом в Женеве. Теперь такое случается: множество наших соотечественников разлетелось по всей земле в поисках лучшей доли” [5: 197]; “То Франция, то Швейцария, то снова Франция ... Нелепые судьбы, витиеватые жизни, иссыхающие русские души” [5: 198].

Схематично вказані країни мають ознаки – ‘місце еміграції мешканців Росії’, ‘місце пошуку росіянами кращої долі’, ‘пропаще місце для російської душі’.

Розглянемо тут ще деякі інші аспекти концептосфери ‘Чужа країна’. Мовний матеріал оповідань відображає бажання росіян перевершити Америку та Європу в

різних сферах життя, наприклад, завалити їх зерном: “пшеница выросла такой красивой, такой могучей ... Со всего района съезжались специалисты: шупали, мяли ... // сказали они ещё, что с такой урожайностью наш колхоз сможет завалить пшеницею всю Европу, и даже Америке маленько перепадёт ... Европу нам завалить не удалось. Да и Америке не перепало” [5: 250–251].

Назагал ‘Закордон’ як загальне поняття оцінюється священниками негативно: “Знаю, – сказал диакон, – что за граница вам до лампочки” [5: 197]. При всіх неприглядних оцінках ‘Чужого’, отець Я. Шипов відмічає у пересічних росіян “пристрасть до всього зарубіжного” і бажання “догодити” іноземцям. Російські священники ставляться до цього скептично, уважаючи іноземців “дикунами” наприклад: “пристрастие ко всему зарубежному неистребимо в русском народе” [5: 268]; “Желая угодить зарубежному дикарю, никогда не выдавшему приличных животных, безумец слез с лабаза” [5: 269].

Мовний матеріал засвідчує і “праведне” обурення російського духовенства з причини “антиросійських звинувачень”, закидів щодо “російського націоналізму”, щодо “поганого ставлення до іногородців”, гонінь та переслідувань інших народів. Священники категорично заперечують вказане явище, наприклад: “Немолодой московский батюшка ... признался, что до крайности не любит вопрос, которым его время от времени умучивают разные малознакомые люди ... о русском национализме и недобром отношении к иноплеменникам...// почему вы к нам плохо относитесь, почему гоните и преследуете ... И вот недавно, когда какой-то клещ впился в меня со своими антирусскими обвинениями, вспомнилась вдруг одна история ... И всё словно выветнилось – весь этот проклятый вопрос, и видно стало, что он – ложь и на самом-то деле всё не так, всё – наоборот” [5: 165–166].

Отже, аналіз оповідань отця Я. Шипова у фрагменті концептосфери ‘Чужий’ (сегменті ‘Чужа країна’) з частковим залучення концептосфери ‘Свій’ дає підстави зробити такі **висновки**:

1) Система понять і оцінок щодо інших країн пересічних росіян і російського духовенства мало відрізняються; суттєву відмінність ці системи мають тільки за ознакою ‘православний/неправославний’, яка характерна для поняттєвої сфери священників, а також за ознакою ‘пристрасть до всього зарубіжного’ у пересічного росіянина, та відсутністю такої у російського духовенства;

2) До концептосфери ‘Чужі країни’ належать Європа/Захід як частина континенту та окремі країни, що є складовою цього континенту: Фінляндія, Швейцарія, Франція, Македонія, Україна, Сербія, Греція, а також країни інших континентів: Америка/Захід/Штати, Китай, Японія, Туреччина, Австралія;

3) Концептосфера ‘Чужа країна’ має центр і периферію, які відрізняються ступенем негативної оцінки. Центр має найбільший ступінь негативної оцінки, тут міститься Америка; периферія має мінімальний ступінь негативної оцінки, тут містяться Сербія і Греція. Остання швидше оцінюється нейтрально або позитивно. Далі від центру, у міру спадання негативної оцінки, розміщені Європа, Фінляндія, Швейцарія, Австралія, Франція, Китай, Японія, Туреччина, Македонія, Україна. Узагальнена назва Європа найбільш негативно маркована;

4) Аналіз опозиції ‘Своя країна/Чужа країна’ свідчить про те, що вона може становити собою: 1) семантичну опозицію; 2) аксіологічну опозицію. Одночасно семантичну й аксіологічну опозицію становлять Америка – Росія, Європа – Росія, Швейцарія – Росія, Фінляндія – Росія, Македонія – Росія. Україна не

протиставляється Росії, бо в силу своєї недодержавності, з погляду росіян, не може бути достойним об'єктом протиставлення чи порівняння;

5) Китай, Японія, Туреччина маркуються лексемою *інший*, що свідчить про відсутність конотації 'ворожості' і про побудову опозиції за зовсім іншими оцінними критеріями: не протиставлення, а порівняння.

6) Сербія знаходиться на стику поняттєвої сфери 'Своя країна/Чужа країна', частково переходячи у сферу 'Свій' за релігійною належністю – православна. Подібна ситуація з Грецією;

7) Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що в основі аксіологічної складової стереотипу 'Чужа країна' в росіян лежать інші механізми творення, ніж у поляків [порівняйте: 2: 180]. Тоді як польські стереотипи відображають підкреслене негативне ставлення до сусідніх народів та симпатію до більш віддалених, російські стереотипи засвідчують швидше нейтральну оцінку в стереотипах сусідніх країн або низьку негативну градацію (Україна, Фінляндія, Китай, Японія, Туреччина, Македонія), тоді як далека країна Америка має найвищий ступінь негативної градації в складі аналізованого стереотипу. Очевидно, що причиною цього явища може бути тривале протистояння щодо сфер політичного та економічного впливу в світі. Суттєвими чинниками для міри негативної оцінки в концептосфері 'Чужа країна' у росіян є й належність до певної релігійної спільноти. Зокрема, Сербія, більш територіально наближена до Росії, має нейтральну, або й позитивну оцінку в складі аналізованого стереотипу, подібно до більш територіально віддаленої Греції;

8) Матеріал дослідження засвідчує те, що росіяни на підсвідомому і свідомому рівнях ведуть змагальну боротьбу з Америкою та Європою. Відкидаючи цінності Заходу у власному житті, вони одночасно відчують пристрасть до всього закордонного;

9) Будь-які звинувачення у націоналізмі, у поганому ставленні до представників інших народів чи іновірців російські священники категорично відкидають, хоча лексика, якою вони окреслюють Америку та Європу або конкретні європейські країни свідчить саме про правдивість звинувачень;

10) Характеристики й оцінки, які російські священники та пересічні росіяни надають іншим країнам, носять переважно емоційний, а не логічний характер. Це свідчить про те, що експліковані нами судження про чужі країни становлять собою сформований суспільний стереотип.

Перспективи аналізу зумовлені тим фактом, що в політичному дискурсі важливий не тільки політичний текст, а й побутовий та релігійний контекст. Звідси врахування релігійної та побутової свідомості росіян, вивченню яких присвячена ця стаття, допоможе зрозуміти, які зі стратегічних завдань російського керівництва, що задекларовані у державних документах і директивах, мають шанс реалізуватися, а які є фантомом. Зокрема, поширений у стратегічних документах розвитку Російської держави міф про Російське Православ'я повністю розбивається об оцінку російськими священниками духовного стану російського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бартминский Е.* Стереотип как предмет лингвистики / Е. Бартминский // Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике : монография / Е. Бартминский. – Москва : Индрик, 2005. – С. 133–157.
2. *Бартминский Е.* Языковые стереотипы / Е. Бартминский // Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике : монография / Е. Бартминский. – Москва : Индрик, 2005. – С. 158–187.
3. *Иванов В.* Славянские языковые семиотические моделирующие системы : монография / В. Иванов, В. Топоров. – Москва : Изд-во Наука, 1965. – 246 с.
4. *Олійник О.* Антиномія категорій “свій/“чужий” у просторі української народної чарівної казки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.07. – фольклористика / О. Олійник. – Львів, 2007.
5. *Шипов Я.* Райские хутора и другие рассказы / Я. Шипов. – Москва : Изд-во Сретенского монастыря, 2013. – 624 с.
6. *Bartmiński J.* Opozycja swój/obcy a problem językowego obrazu świata / J. Bartmiński // Etnolingwistyka / J. Bartmiński. – 2007. – Т. 19 – S. 35–60.
7. *Etnolingwistyka* / red. J. Bartmiński. – Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – Т. 19. – 345 s.
8. *Etnolingwistyka* / red. J. Bartmiński. – Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. – Т. 20. – 457 s.

REFERENCES

1. Bartmyskiy, Y. (2005). Stereotyp kak predmet linhvistiki. *Yazykovoy obraz mira*. Moskva: Y'ndryk'.
2. Bartmyskiy, Y. (2005). Yazykovye stereotypy. *Yazykovoy obraz mira*. Moskva: Y'ndryk'.
3. Yvanov, V., Toporov, V. (1965). *Slavyanskiye yazykovyye semioticheskiye modeliruyushchiye sistemy*. Moskva: Yzd-vo Nauka.
4. Oliynyk, O. (2007). *Antynomiya katehoriy "sviy"/"chuzhyy" u prostori ukrayins'koyi narodnoyi charivnoyi kazky*: avtoref. dys. na zdobuttia... kand. filol. nauk:10/01/07. – fo'lklory'sty'ka. L'viv.
5. Shipov, Y. (2013). *Rayskiye khutora i druhiye rasskazy*. Moskva: Yzd-vo Sretenskoho monastyrya.
6. Bartmiński, Y. (2007). Opozycja swój/obcy a problem językowego obrazu świata. *Etnolingwistyka*. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
7. *Etnolingwistyka* (2007). Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
8. *Etnolingwistyka* (2008). Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Стаття надійшла до редколегії 24. 02. 2020
доопрацьована 02. 03. 2020
прийнята до друку 07. 03. 2020

**STEREOTYPE “ALIEN COUNTRY” IN CONSCIOUSNESS AND SPEECH
PRACTICE OF RUSSIAN PRIEST
(BASED ON THE SHORT-STORIES BY PRIEST Y. SHYPOV)**

LarysaHontaruk

*Ivan Franko Lviv National University,
Department of General Linguistics,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: largon905@ukr.net*

In the sphere of intercultural or international communication it is important to take into account stereotypes of nations in order to create communicative act properly. Stereotypes are changeable, so knowledge about them will allow to influence on the change of their structural content.

We need to find out 1) what Russians in general and Russian priests in particular mean by this sphere; 2) if the system of notions Alien Country is social stereotype.

The system of notions and values concerning other countries presented by common Russians and Russian priests differ little, essential difference these spheres reveal only by feature Orthodox / Non-Orthodox, which is characteristic for notion sphere of priests and passion for everything foreign, which is characteristic for common Russians. Europe, America, Finland, Switzerland, Australia, France, Macedonia, China, Japan, Turkey, Ukraine, Serbia and Greece belong to the concept sphere “Alien country”. The concept sphere “Alien country” comprises centre and outlying area, which differ in degree of negative value. The centre is characterized by the largest degree of negative value, it is represented by America; the outlying area is characterized by the least degree of negative value; it is represented by Serbia and Greece. The last one is valued rather neutrally or positively. Europe, Finland, Switzerland, Australia, France, Macedonia, China, Japan, Turkey and Ukraine are placed further from the centre. Among them Europe is marked the most negatively. Simultaneously semantic and valuational opposition is characteristic feature for America – Russia, Europe – Russia, Switzerland – Russia, Finland – Russia, Macedonia – Russia. Ukraine is not opposed to Russia due to its “non-state status” according to Russians and it couldn’t be object of opposition or comparison. China, Japan and Turkey are marked by lexeme “other”, which doesn’t reveal connotation “hostility” and testifies the structuring the opposition by other valuational criteria: not opposition, but comparison. Serbia and Greece are on the crossroad of the notion sphere “Own/ Alien”, partly transferring in the sphere “Own” due to religious feature – orthodox. Characteristics and valuations, which Russian priests and common Russians give other countries, are mostly marked by emotional, but not logical criteria. This fact reveals that our thoughts about alien countries form social stereotype.

In political discourse it’s important to pay attention not only to political text, but consider also everyday and religious context. Taking into account religious and everyday consciousness of Russians will help to understand which strategic tasks of Russian leadership declared in state documents and instructions, have chance to be realized, and which of them are phantom.

Keywords: concept sphere “Own/Alien”, valuational opposition, semantic opposition, stereotype.